

ŘEČ SNU V LACANOVSKÉ ANALÝZE

The speech of dream in Lacanian psychoanalysis

Iva Andrejsová

Psychoanalytik v soukromé praxi, Praha, CZ;
www.andrejsova.cz, e-mail: iva@andrejsova.cz

Psychoterapie. 16 (2), 168–180; ISSN 1802-3983

ABSTRAKT:

Chceme-li v analýze vidět, poslouchejme sen jako způsob řeči, jako poetický akt. Naslouchejme řeči snu, oné »Jiné scény«, na níž subjekt vystupuje jako Já v různých časech a současně jako někdo jiný, sobě odcizený spolu s Čímsi temným, nepoznaným. Sen, protiklad zapomnění, pudu smrti, je funkcí alétheta, touhy Erotu. Analytický prostor je místem, kde logos, řeč umožní fragmenty snových obrazů, hlasů komponovat v děj, ve smysluplný metaforický časo-prostorový celek, jímž subjekt tvoří svůj příběh. Nechme je zaznít v tom, jak je subjekt svou mluvou formuluje. Analytická událost je dotekem subjektu se sebou samým, tak, jak do slov přepisuje mozaiku svého suterénního světa, jeho děr, trhlin, sporů a temných vášní v novou fikci, v ježímž světle se prožívá jako v jinak nastaveném zrcadle. Analýza je procházení snem o sobě, je sněním sebe jinak.

Klíčová slova: sen, jiná scéna, funkce alétheta, řeč, zrcadlo subjektu

ABSTRACT:

If we want to see in the analysis, let us listen to the dream as a way of speaking, as a poetic act. Let us listen to the language of the dream, the „Other Scene“, in which the sub-

ject appears as the self at different times and at the same time as someone else, alienated from himself together with something dark, uncanny. The dream, the opposite of oblivion, the instinct of death, is a function of alétheta, the desire of the Eros. The analytic space is the place where language allows the fragments of dream images, voices to be composed into a meaningful metaphorical space-time whole. In it, the subject creates his story as he rewrites in words the mosaic of his basement world, its holes, cracks, disputes and dark passions into a new fiction in whose light he experiences himself as in a differently adjusted mirror. Analysis is going through the dream of the self, is dreaming the self differently.

Key words: Dream, Other Scene, Function alétheta, Speech, Mirror of Subject

Chceš-li vidět, poslouchej (FINC, 2012)

Před spícíma očima čtenáře své vlastní tváře, na filmovém plátně našeho vnitřního zraku se odvíjí sled obrazů coby zrcadlo nám nastavené rukou Morfeovou. Unášení vlnami Léthé, řeky zapomnění, v usnutí vědomí tu jsme i nejsme v bytí-nebytí, procházejíce se zákoutími zahrad nevědomí. Je nám upadnutí do mimo-vědomí spánku

podobnostvím smrti? Vždyť otcem Morfea, otcem všech Oneirů, je Hypnos, bratr boha smrti Thanata, který uspává smrtelné bytosti...

SEN V ANALYTICKÉ KŮŘE

Psychoanalytická kůra, místo řeči, otevírá snům dveře. Jsou v ní vítány coby suite toho, co a jak se ve snu, sněním odehrává, opakuje, navrácí ve zdánlivě rozličném i trýznivě tímtéž, co dává bez cenzury vědomí zakusit blaha touženého, bez zábran komponuje časy a tajemství zavřených dveří, dávné horory, ulpělé děsy a jouissance infantilní sexuality, zatuhlost, marnost ztraceného, postavy zmizelé ... s teď a tady.

Nechme se pozvat do světa snu a snění v inspiraci lacanovsky orientované psychoanalýzy. Nahlédněme do prostoru jedinečné zkušenosti analyzanda a analytika. Vyslechněme ji jako výzvu k neustálému znovobjevování řeči, jíž jeden každý mluví o světě, „k rozmanitosti jejího čtení jakožto čtení nevědomí samotného“. (P. Marie, 2019)

V analýze nemáme na mysli diskurz o faktech, komunikaci obsahů autobiografického mýtu či analytikovu interpretační repliku. Analýza je místem promluvy, toho, co skrze řeč, řečením se nechává zaznít, slyšení hlasu slov, melodie ticha i jeho němých výkřiků, těkavosti asociací, které v sobě tají a svým sledem naznačují suteréní vazby, ono skryté tkanivo našeho psychického světa.

Řeč a diskurz se tak staví do protikladu. Poukazuje-li próza diskurzu na potřebu ovládnutí, kontrolu vědomí, pak poesie řeči, ona primární muzikalizace světa, je dotekem nevědomí, požitku (u Lacana už-

vaného termínu „jouissance“ ve smyslu intenzity požívání).

„Poetická funkce řeči zbavuje psychoanalýzu románu, biografie anamnézy, konstrukce vědění. Míří k rozhraní mezi nocí a světlem. Mezi nebytím, utopením v nekonečném toku temna a světlem dne, který se rozzáří. K rozhraní, jež lze spatřit, když uslyšíme řeč, její hudbu, flétnu jejího hlasu, její melodii“. (G. POMMIER, 2020)

Chceme-li tedy v analýze vidět, poslouchejme sen jako způsob řeči, jako poetický akt.. Spolu s myšlenkami autorů psychoanalýzy a literatury naslouchejme poesii jeho hlasu, hudbě jeho řeči o tmě a o světle.

ONEIROS

„Včera v noci se mi zdálo“ nese název práce švýcarského psychologa a psychiatra Medarda Bosse (Boss, 1977), o snění píše v roce 1995 Vladimír Borecký psycholog, filozof a kulturolog (Borecký, V., 1995).

Zdálo se mi anebo sním? Je sen něco, co ke mně v noci i za dne přichází, vklíní se do mého bytí, to ono, co se ve mně děje, anebo jsem to Já, kdo jej sní? Je aktem mého nevědění ve spaní? Spaní... usnout, padnout do náruče Hypnose, řeckého boha spánku, unášejícího lidskou bytost k břehům řeky Léthé, bohyně zapomnění. Plynout, uplývat v nevědění, ztratit se... Zůstává však spánek jen krajem temnot nevědomí?

Hypnos má s bohyní noci Nyx syna Morfea, v mytologii zobrazovaného jako okřídleného mladíka, jenž v jedné ruce drží zrcadlo a v druhé makovici. Morfeus dotykem ma-

kovice omámí lidskou bytost, uvede ji v sen. Podle Ovidia, Hypnos ze všech svých dětí Oneirií vybral Morfea jako nejschopnějšího z nich vzít na sebe formu a rysy smrtelných bytostí, jejich podobu, hlas, jazyk, způsoby, chování, zvyky... Mohl však být jen jejich obrazem. Mohl být jen jejich Zdáním. Spánek noci zapomnění a zdání, zjevení ve snu...

Vždyť stačí jen přidat písmeno »a« ke jménu mytické figury Léthé a vyvstane její opak, *aléthéia*. Aléthéia, odhrnutí závoje zapomnění, návrat ztraceného v obrazech, v melodii řeči Morfea, boha snu. Ve staré řečtině *aléthéia* znamená Pravda. Slovo *aléthéia* je složené z a- (předpony, jež něčeho zbavuje) a jména mýtické řeky Léthé, v jejíž 'vodách zapomnění' se lidská duše rozjímající nad 'skutečnými idejemi' vykoukala, než se vrátila na zem. Kontrastem k zapomnění, utajení, nevědění je *aléthéia*, nezapomnění. Neutroní v zapomnění, zjevení esence věcí vytrysklé z hlubin temného toku.

„Pravda (lidské duše) je to, na co se roz-pomene z onoho světa skutečné esence věcí; esence věcí jsou reálnější, než svět vnímatelný – toto je smyslem platonského Realismu. (ROUILLE E.)

Freudova Věc, Das Ding, (S. Freud, Entwurf einer Psychologie, 1895) je vědomí nepřístupné místo, tajemný, temný pudový akter. Také Lacanovské Reálno sídlí ve světě stínu, v nevědomí, v zapomnění, v utajení. Reálno je místem pudových zdrojů, zatmění reflexe reality, vytěsňených obsahů, sporů, též však originelního chybění a zrodu touhy subjektu. Nevědomé, nedostupné a přeci stále přítomné v našem dění.

Lacanův »objekt *a*« sídlí v Reálnu*, je »rozpomenutím se touhy« ve smyslu *aléthéia*. Ne tedy rozpomenutí na ztracený či vytěsňený objekt touhy, ale na touhu samu.

Ve způsobu touhy tkví ne-vědomý subjekt, v jejím hledání a způsobu znovunalézání spočívá jeho pravda. „*a*“ jako *aléthéia* je zdrojem jeho bytí, je novým přibližováním se esenci věcí, sídlících v tajemnu. Pravda v lacanovském pojetí je tedy ne-vědomá, tajemná, je vektorem a ne-dosažením něčeho. „*a*“ v *aléthéia* je novým přibližováním se esenci Freudovy Věci, pravdy sídlící v tajemnu. Je oživením touhy, jejím ozářením.

I sen, Oneiros, je ve službách *aléthéia*. Vklíní se do spánku, jenž navštěvuje kraje řeky zapomnění. Brání utonutí v hlubinách Léthé, vnučky Noci, sestry Thanatu. Je *aléthéia*, připomínka utajeného:

„Utajení znamená „vyjmout to“, odložit stranou. Termín procházející z latinského „Secretus“ (oddělit bez svědectví), odvozeného od „Secernere“ (odložit, odmítnout, odstranit), naznačuje hlavní aspekt tajemství: nepřítomnost na určitých místech i přítomnost na místech jiných; je ode-

* Lacan rozlišuje realitu vědomí, světa myšlení a vědění, doménu Symbolična, vědění a myšlení, doménu Imaginárna reprezentace, požitků, v níž se tvoří i náš obraz Já a místo Reálna- nevědomí, našemu Já utajeného, nečitelného, nepřístupného, pudového, podivně cizího a přeci vždy přítomného.

** „Objekt *a*“ není objekt ve vlastním slova smyslu, lze jej chápat jako příčinu, zdroj touhy, která bude vložena do nějakého objektu. Objekt touhy však vždy uniká, k definitivnímu uspokojení touhy, k trvalému nabytí objektu nelze dospět. Touha lidské bytosti se rodí a žije v pulzaci chybění, neúplnosti, nedosažitelnosti a novém hledání. „*a*“ je zbytek neukojitelné touhy, jež se s trvalým naplněním mívá, jež se vždy vrací na své místo, opětovně naléhá, aby našla svůj cíl.

čítáním od lidského vědění a zároveň se na vědění podílí“ (Rouillé, 2004).

Tak, jako spánek Léthé zahluje v taje tmy, utahuje v zapomnění, tak a-léthé-ia, protiklad oddělení, je funkcí zjevování, propojování vyjmutých, ztajených stop. Je naléhající pravdou, transformovanou v děj snu.

Život všech bytostí se odehrává v rytmu tmy noci a světla dne. Spánek je odpočinkem těla i duše od touhy, je katalyzátorem utrpení, podmínkou znovunabytí sil. Mezi Léthé a Oneiros je dynamická souhra. Bratří-li se upadnutí do spánku se zapomněním, zklidněním, katarzí z našich dramat, sen ve službách *alétheia* nás vytrhává z náruče Léthé, oslovuje tam, kde symbolická funkce naše traumata a touhy ve stavu bdění metaforizovat nemohla. Poetikou své řeči je připomínkou, nostalgií po utajeném, ztraceném i jeho oživením, žádostí o mentální zpracování neřešeného, znovuprožitkem intenzity bytí.

SEN, VYPOUKLÉ ZRCADLO

Do spánku zapomnění tak vstoupí sen a temno noci rozzáří oneirickým zdáním v pitoreskním sledu fragmentů, komponovaných v děje, obrazy, v nichž se spatřujeme.

Jsou však obrazem naší odvrácené tváře, té, kterou ve vědomí nevidíme, neslyšíme, nepřiznáváme. Té zapovězené, té, co je slepou uličkou, ve které bloudíme, do jejíchž stěn narážíme. Té tváře z těch, která, součástí naší bytosti, se vyjevuje řečí snu. Apeluje na nás, promlouvá k nám svým jazykem připomínek, ozvěnami jejich hlasů, obrazů:

„Mrtvé duše obtěžují, zatěžují svět živých. Ve snech nám naši mrtví přátelé našeptávají: »Nezapomeň na nás«, »přiď brzy mezi nás«. Vyčítají nám, že jsme je dost nemilovali, že jsme je nechali

upadnout do zapomnění. V jejich očích zůstáváme vinni tím, že jsme je přežili. Pronásledují nás, někdy nás straší jako přízraky. Jsou našimi výčitkami a našimi soudci. Stydíme se za ně. Málokdy nás utěší nebo nám poděkují. Zato se prohnaně radují z toho, jak nám dávají pocítit marnost našich shonů, vrtkavost našich životů, které jsme považovali za dobře naplněné. Zubožují naše úspěchy, oživují nám naše selhání, naše ponížení, zpřítomňují naše někdejší zbabělosti. Tito duchové, tito pronásledovatelé, nečekaní návštěvníci našich snů...“ (Pontalis, 2012, str. 59)

Mrtvé duše, zatuhlá dramata, naše hanby, úzkosti z bytí, ztrát, naše viny; naše vlastní výčitky ústy druhých, naše přízraky. Naše touhy. Oni, ony a my, kteří na této jiné scéně spolu s nimi vystupujeme Jsme aktéry i diváky našich přízraků v nám odcizeném Já. Utajeného Já?

»Já je někdo jiný«, říká Rimbaud (1871). Já je to, co vidíme, náš obraz, který pozorujeme, Já je naše představa, je zdáním o sobě, v hloubi těla i duše naší neznámou.

Takto se ve snu imaginární Já*, obraz sebe sama v zrcadle pohledu druhého, jímž jsme současně my sami, setkává se sebou jiným, s něčím v sobě tajemným a přeci intimním. Sen je »jiná scéna« do níž nám dává nahlédnout a my v ní vystupujeme jako Já a současně nějaká postava, jako Já

* Imaginární Já: Já je zobrazením toho, co vidíme v pohledu druhého na sebe, jak se v něm vidíme. V zrcadlovém odrazu, v jeho reflexi jsme sami sobě druhým, tím, kdo se dívá i tím, kdo vidí. Spatřujeme však jen viditelné, vnější obrysy, ne naše vnitřní orgánové tělo, to, co je pohledu skryté a přeci reálné. Já je tedy fikce, obraz sebe, je imaginární, není stabilizovanou identifikační instancí.

roztříštěné v různých časech na podivných, útržkovitých místech. Já odcizené i nám vlastní. Já z úhlu událostí reality, Já v úzkostech, děsech, i zahanbení, Já zapovězené se hlásí ke slovu tam, kde uspané vědomí ztratilo uzdu kontroly nad omamnou mocí snu. Tu se v režii snů vynořují fragmenty v hloubi ukryté, dávné a zpřítomněné, jak se snoubí s *ted' a tady* v mozaice obrazů, v jejich pádivém sledu, mučivém ustrnutí. blaženství pocitů. Obrazy si brázdí stopu, k níž se připojí další, přitahují se a seskupují tak, jak padají, spadávají najednou, jedna za druhou. A kam pak odplouvá ten sen, snění, jen co Morfeus uvolní svou náruč, oddálí nás z moci Hypnose, kdy obsah snu odlétne zpět do nevědomí? Co zanechá?

Sen je prožitkem toho, co nám ze sebe a z vědomého světa uniká a co v nás naléhá, navrácí se jako naléhavá připomínka, nezodpovězená otázka je zpracování. Oslovuje nás svou zakuklenou řečí, až se budíme s tlukoucím srdcem. Jak jej ale číst? Babiččin Snář se pokouší přiřadit jevu význam dle nějakých znaků, ovládnout metaforu. Být návodem, katalogem pro věštkyni, číst z karet snu. Učinit z detailu rovnici: kočku vidět = dlouhý život mít. Děšť uzdravení hlásí. Být slovníkem, tlumočnickem oněch záhadných znamení. Zbavit se úzkosti z neznámého.

Sen však není sám o sobě metaforou není, jeho „řeč“ se objevuje právě tam, kde metafora v symbolizaci chybí. Oneirické promítací plátno oživuje obrazy, zvuky s moudrostí šaška, klauna naší pravdy ve vypouklém zrcadle. Je historkou, vyjevením na scéně loutkového divadla, kde vystupujeme v různých věkách našeho života, na realistických i parodických místech našich dějin, s osobami známých tváří

i do jiné podoby zahalenými. Jako maškara nerespektuje realitu, logiku času a místa. Detail se tajemnou logikou asociuje s dalšími, prostor se navzdory fyzikálním zákonům podivně ztvárňuje, krabatí, čas se bortí a anachronicky proplétá, rozměry matou. Salvador Dalí maluje pouštní krajinu, elektrické dráty vedou bůhvídkud až k velikému telefonnímu sluchátku zavěšenému na osamělém stromě v centru obrazu, pod ním poutník. Co přivává fučení větru? Jak, komu se dovolat?

„Je třeba, aby řeč byla někým slyšena tam, kde nikým nemohla být čtena... zpráva, jejíž šifra, způsob zápisu je ztracen nebo adresát mrtev, text, v němž se dá číst současně to, co řeč říká i to, co neříká“ (Lacan, 1956).

Člověk je *parlêtre*^{*}, mluvící bytost. Řeč je jeho substancí, tím, co z něj činí subjekt. I sen je druhem řeči. Je svým způsobem mluvy tam, kde není jiné adresy, kde symbolické zpracování selhalo, kde kus našeho bytí naléhá, aby bylo uchopeno, znázorněno, čteno, v novém pokusu prožito. Hlásí se jím »ke slovu« ony do nevědomí zasunuté obsahy, ta propletená změť stop, dějů našich dnů, ztrát, traumatických torz, našich úzkostí i nemožných tužeb, toho, co příliš obsazeno nevědomou mocí pudu smrti je ve sporu s pudem životodárným.

Snová produkce je poetikou odvrácené tváře měsíce, poukazuje na Reálno, které uniká řádu. Vztahy mezi označujícím signifikantem (poměrem k označenému) a označeným (znakem) jsou v ní narušeny. Prezentuje se v *lalangue*, první před-sym-

^{*} *parlêtre* je Lacanův neologismus, doslova znamená bytí mluvením, požitkem řeči mluvící bytosti, originální *lalangue*.

Iva
Andrejsová

PhDr. Psychoanalytička lacanovské orientace. Od r. 1985 žila ve Francii. Vystudovala psychologii v Praze, doktorát na FFUK, na Université Paris V dosáhla magisterského diplomu z klinické psychologie. Je členkou společnosti Espace analytique, Fondation européenne pour la psychanalyse a dalších společností ve Francii a v České republice. Od 2019 žije a pracuje převážně v Praze jako psychoanalytik v soukromé praxi.

bolické požitkové řeči, je její jouissance až do zákrutů útroh. Je hieroglyfickým zápisem, uvádí na scénu, co naše Já vědomě slyšet, uzřít a uspořádat nemohlo, na co zpracování symbolickou metaforou nestačilo. Zachází ad hoc s reálnými detaily v různých polohách. Ve zdánlivém bezesmyslu, Lacanově »hors-du-sens« odhaluje, zobrazuje, co subjekt trýzní, o čem nechce vědět a co přeci, a právě proto, opakuje jako své nevědomé motto. Tak, jako v obrazech Arcimbolda se jednotlivosti, různé druhy plodů, přiřazují jedna k druhé a poskládávají v tvar, kompozicí tvoří obraz, tak na plátně našeho vnitřního zraku sled obrazů rozehrává scénu jako patchwork sešitý z fragmentů, který propojuje, poskládává současně s minulým i s tím, co nezanechalo stopu, aby vydal zprávu:

„...v obrazech zrychluje své myšlenky,

ty, na které nelze zapomenout, natáčí film, je režisérskou kamerou, je to ona, kdo diváka úžasně vede svou grácií a svou tajemností, záhadou toho, co se bude vracet... Tak snad přeci budoucnost znovu zaujme své místo, vzdálí se od minula.“ (Moscovitz, 2021)

MINULOST JE SNĚNÁ PŘÍTOMNOST PŘEVEDENÁ DO SLOV

Fosilie traumat, dramata tužeb, díry chyběného jsou režisérem snem komponovány v tajemný celek. Ve snu se fragmenty časových bodů, míst, traumat, úzkostí a extází těla propojují v pitoreskní děje, zdánlivě chaotické, jejichž sled je klíčem k tajemství příčiny. Když pak úsvit vědomí oslní noc spánku, chtěli bychom jej zachytit, než opět zmizí do nevidění, nevědění, vrátí do zapomnění. Aby opět neuprchl do říše Léthé, pokoušíme se si ho zopakovat, zpětným promítnutím představit, seskupit řetězce obrazů v nějakou imaginární formu.

Zpětně, v *après-coup* ji sestavujeme, tvoříme: sen je, jak říká J. L. Borges, dílem naší fikce.

„Sen jako živá paměť má zvláštní moc zpřítomnit – ale jen na chvíli – minulost. Jak píše Jean-Pierre Cernant o Mnemosyné: „... takto odhalená minulost je mnohem víc než uplynulá přítomnost: je jejím zdrojem.“ Živá paměť, živoucí zdroj. Pramen, co nepřestává tryskat, probouzí spící vody«. (Pontalis, 2012)

Slovy historika české literatury Jiřího Brabce se vyprávěná historie, příběh, mění, přetváří pokaždé, když je uvedena do slov.

Minulost je to, co prožíváme v přítomnosti jako minulost, již ukládáme do slov. Jsou to slova, která rozhodují o historii, ne fakta. Historie je dílo, jenž je řečeno, čteno v přítomnosti. (Brabec, 2021).

Také v Lacanově podání minulost jako taková sama o sobě neexistuje, je neustále přepisovaná. Nelze ji znovu-nalézt v podobě, v jaké se odehrávala a jak i byla vytěsněna, lze ji jen přepsat. To, co se prezentuje jako přítomné, je vždy rekonstituované. Minulost (autobiografie, kterou nám pacient vypráví) není než sen slovy transformovaný v příběh, ve fikci o sobě, o světě. Poskládaná v přítomnosti snu, minulost je svou podstatou prchavá; mizí a znovu se vyjevuje dalším sněním v nových obměnách, alternativách. Sen je re-kreace minulosti, pohyb kupředu: „Pro Bretona sen není zakořeněn v minulosti, je pohybem do budoucna, je transformací ve službě života.“ (Legrand F., Gille V., 2021)

Tím, že se něco vypráví, se obsah vyprávěného posunuje už vyprávěním samotným, je »objevem« sebe v každém opakování, novým libidinozním obsazením. V promluvě psychoanalytické sese řeč rozpojuje nemožné a propojuje v nové pohyblivé obrazy. Ožívuje, tvoří novou živou paměť:

„A není snad psychoanalytická kůra, která prostřednictvím přenosu neustále proplétá minulost s přítomností, než postupným odhalováním, než alétheia, snímání závoje Léthé, zapomnění? Pomalé kouzlo, říkal Freud. (Pontalis, 2021)

SEN JE ZPŮSOB NEKONTROLOVANÉHO BYTÍ, JUISSANCE

Freud zprvu, v díle *Výklad snů*, pojímá sen jako halucinační realizaci touhy, zprávu

o tajných přáních, řešení konfliktu vytěsněných, nemožných tužeb. Soudí, že sny jsou interpretovatelné. Pro subjekt trpící fixací vytěsněného traumatu je sen pokusem o jeho reparační realizaci. Snící sní, jelikož noční oslabení umožňuje, aby se traumatická fixace vytěsněného zaktivizovala. V důsledku jeho o dvacet let pozdější práce *Mimo princip slasti*, rozvoje své teorie a analytických zkušeností, však pozoruje, že existují sny, jimž nelze přičíst realizaci vytěsněné touhy, které interpretovatelné nejsou. Pozměňuje tedy původní tezi a připouští, že z tohoto hlediska „Funkce snu, již je transformovat trauma v realizaci touhy, může selhat“ (Freud, cf. 1984). Sen už není náhradní realizací zakázané touhy, hříšného požitku, ale zrcadlí manko bytí, žádost:

„Ve snu jde o to, co je nereprezentovatelné, neboť se dotýká reálna, pnutí »mimo« reprezentaci. Co není na svém místě, sexuálně, jenž je na úrovni žádosti. Temná žádost v hloubi snu, v onom mimo. V onom manku, prázdnu »mimo« jde o otázku být, ne mít. Touha nesídlí na poli mít, dotýká se bytí. Touha ve snu je přítomností chybění bytí („manque-à-être“). Snem je nereprezentovatelné přeloženo reprezentovatelným“. (La Sagna, 2020)

Sen je syrovou jouissance* pudového těla, střetem sexuální. Tam však, kde Freud ho-

*Jouissance je Lacanův neologismus. Lacan převzal původně právní termín *jouir*: užívat (si), požívat něco, něčeho. Jiří Pechar pro přiblížení tohoto termínu zvolil slovo požívání. Můžeme jej chápat též jako zakoušení něčeho. Lacanovu »jouissanci« nelze zaměňovat se slastí či s utrpením. Nejen Lust či její opak Unlust, Jouissance znamená především intenzitu požitku mimo vědomé symbolické zpracování, mimo reprezentaci.

voří o intenzitě pudu smrti, o nezničitelné síle našeho nevědomí, tam pro Lacana ono nezničitelné je současně vždy se navracající touha. Pud smrti se setkává s touhou pudu života: princip pnutí k finiši, ke splynutí s nekonečnem, se střetává s principem bytí, k otevření se novému, k propojení s možným, žádoucím:

„Tenze, pnutí k destrukci bytí (Thanatos) utápí, slévá v jednu masu touhu sexuální s touhou smrti, v konečnosti závrtného rozplynutí se v nicotě. Eros na druhé straně jde cestou propojování, rozšíření, cestou znovuvzpejjetí touhy. Jeden a druhý jsou propojeni v neustálé dynamice, tam, kde Thanatos něco ukončuje, umožňuje Erotu něco uvést v nový pohyb, novou touhu. Sen s Thanatem zachází, je jím osloven, je ale ve službách Erotu, jeho místem a jeho funkcí je tkát, tvořit vztahy mezi zatuhlými stopami.“ (Dimitriadis, 2014)

Je-li dynamika pudu smrti a života, destrukce a touhy esencí našeho života, proč tedy touha nemůže být definitivně uspokojena? Poněvadž je neukojitelná, »touha je metonymií chybění bytí« (Lacan). Trýznivá či slastná, její neukojitelný zbytek, objekt „a“, je vždy startem touhy další. Z navracějícího se chybění a touhy (podstaty psyché), se vzpíná k nové šanci, další, bytí v nevyhnutelné perspektivě netrvání uspokojení, dokud život je živý, dokud se nezakončil v úplnosti, neutopil se v temnotách noci. Sen, událost těla, je novou nadějí, otevírá cestu nové, sexuální, jouissanci, od Thanata k Erotu. V odpověď Freudovi tedy Lacan říká: „Smyslem touhy ve snu není, aby byla realizována, je jím její substitute v jouissanci“ (Chaboudez, 2019, str. 139).

Jouissance ve snu J.:

J.: *Zahrada. Na stromě červené jablko. Kulaté, šťavnaté. Je teplé, plné slunce. Chci ho vzít do ruky. Zakousnout se do něj. Sát z něj sladkou šťávu.*

Analytik: *Ovoce stromu rajských jím .*

SEN A FANTASMA

Lacan mluví o psychickém aktu snu v termínech tajné řeči Reálna s intenzitou jouissance*. Sen operuje s onou tajnou řečí, je druhem šifrované zprávy. Chceme ji zachytit, ukotvit, aby nám neunikla, vždyť sotva procitneme, už mizí kamsi zpět do hlubin! Prchající sen, už se od nás vzdaluje, stává se děravou tkání, kusy obrazů, ztrácíme se z něj. Ono jiné Já nám uniká, jeho podivnost, nemožnost. Onen cizinec v nás, naše Reálno, ono z vědomí zmizelé, o němž toho moc nevíme. To, co je pro Freuda zprvu vytěsněná stopa něčeho, co se kdysi v realitě skutečně stalo, později fantazijního produktu, je pro Lacana signifikant zmizelý v Reálnu. Jsou-li pro raného Freuda stopy zpětně nalezitelné, uchopitelné, navrátilelné do vědomí, pro Lacana nevědomý signifikant (tj. způsob reprezentace znaku, ne znak sám o sobě) je sám o sobě nereprezentovatelný. O zmizelém signifikantu (poměru, subjektivním vztahu k symbolu něčeho) nelze vypovídat přímo, můžeme však jej spatřit ve fantasma, oním převozníku mezi jouissivním Reálnem a reprezentací reality.

Lze říci, že fantasma se pohybuje v předvědomí, působí coby imaginární zatmění místa manka v nevědomí. Jeho smyslem je zprostředkování mezi žádostí, jouissancí nevědomého Reálna a Symbolizací. Slovo fantasma však není redukovatelné na aktivitu imaginace, ani se nekryje se slovem

fantazie. Bereme-li fantazii jako produkci imaginace, kterou máme do jisté míry pod kontrolou vědomí a můžeme o ní vypovídat, pak fantasma prolíná místo nevědomí, je „překladačem“ mezi realitou a nevěděním. Vstupuje do asociativní „řeči snu“.

Čtení fantasmát ve snu J.:

Tajemství vzniku: teplý svět : Lúno. Prs. Červená kulatost barvy krve, zdroj syčené života Štáva : nektar – matčino mléko a orgastický příslib. Primární žádost, absorpce. »Jíst«matku zahradu, sát ji. Originelní ráj a zrození rozporu rozkoše. Primární oralita (slast sání) a zakousnutí se, pohlcení, slast inkorporace a destrukce objektu. Utrhnout ze stromu poznání touhy. Sexuálně. Geneze.

SEN A ASOCIACE

Významy jednotlivých prvků snu jsou dány jejich vzájemnými vztahy a asociacemi snícího (Lacan, 1956) . Asociativní aktivita „náhodným“ sledem stop, jejich seskupením, tají i odhaluje spoje mezi nimi:

»Stopa sama nepřestává být němá, promluví pouze tehdy, vstoupí-li do spojení s jinými (to, co je vytěsněné, není vzpomínka, jsou to spoje). Toto v principu umožňuje slavné pravidlo volné asociace. Díky jí je paměť‘ paměti živou, přestává být skladištěm, sbírkou vzpomínek, stává se vynalézavou, není už jen paměť kopisty či falzifikátora«.

(Pontalis, 2012)

Minulost není archivem dle nějakého pořádku seřazeným faktů; práce paměti je transformace, metamorfóza. Nesnažíme se proto interpretovat smysl snu jako jednoho smysluplného celku. Tážeme se

spíše po původu, po jouissanci, která se v něm a jím odehrává, po signifikantech, po fantasma tvořícím figuru ve znovunalezané, v přítomnosti tvořené minulosti, ve re-formaci obrazu. Vnímáme způsob tkaní snu. Zvláštní pozornosti si zasluhují snové repetice a jejich sled, navracení se nějakého tématu a navazování na ty předešlé v novém hávu, jenž ještě jinak otevírá nevědomé a polovědomé vrstvy psychického světa. Zachycujeme artikulaci snů, čteme, jak se řadí ve zdánlivě náhodné seskupení, metaforizuje téma:

Dva sny: uvedené se souhlasem pacienta)

1. SEN O ZTRÁTĚ

P. : Měl jsem sen, nepříjemný, týkal se tety. Viděl jsem její dům, kam jsem jezdil v dětství, i vedlejší domy okolo. Byly jako KULISY, měly vybouranou přední část domu, ty oblouky, byly to ale opravdové domy. Bylo VIDĚT DOVNITŘ domu. PRŮHLED do domu: viděl jsem, že domy byly poškozené. Pořád se to točí kolem změny domu, po smrti tety.

Už jsem si říkal, že ZTRÁTA tety je za mnou, ale není to pravda. Problém toho domu: je vybrakovaný, zbavený přední ČÁSTI.

A.: kulisy s vybouranou fasádou? části?

P.: nejen ten dům, vybourání se týká též ostatních domů kolem tety... Byl jsem jen divák, měl jsem pocit, že žije, ale ne, už nežije (teta).

.....

P.: tetu byla dům vůní barev, pláten obrazů, radostí, květin, ovoce. Byl v něm PRŮJEZD.

.....

P.: Ucelený příběh znamená zakončení, definici, konec možnosti, smrt.....

P.: V týdnu jsem pak měl jiný sen – ŘÍKÁM SYNOVI: už jsme se dlouho tetě neozvali, měl bychom ZAVOLAT.

A.: oživit hlas, volání, postavit spadlé stěny jejího domu, stavbu dětství... základy, fasáda a stěn.

2. SEN O OBRAZECH

P.: Tentokrát velmi příjemný. JEDU vlakem do kraje, kde bydlela teta, VIDÍM řeku a nad ní jemnou mlhu, zelené louky a stromy, vše jako v impresionistickém obraze, zamlžené, ale něžné barvy. Jakoby se něco měnilo, POSOUVALO.

A.: Vzpomínka je jako cesta, pohyblivá forma, obraz, může být krásná.

P: nejen zdrojem utrpení.

A.: ztráta a návrat stop, barev a vůní. Cesta.

P.: Svými slovy, jako štětcem, maluji obraz Jouissance:

Obraz–Vidět: Průhled do útrob se znovu stává průjezdem někam.

Hlas – slyšet: Volání po ztraceném je připomínkou adres zpřítomněním senzitivity řeči. Hlas překlene němou stopu, otevře vektor vzpomínce.

Signifikanty a fantasma ve suitě snů:

Kulisy: Černobílé torzo bez vnitřností, obraz zborcení. Zastavený čas v demolovaném prostoru, devitalizace, pozice diváka. Průhled dovnitř, díra v mrtvém prázdném, rozpadlém těle. Je „adresát mrtev“?

Generační dimenze (z latinského slova *generatio*, tvořit, pokolení) – vklad časovosti: otec – syn.. Truchlení jako časoprostorová strukturace „domu“ života.

Cesta: návrat senzuality, oživení, uvedení do pohybu. *alétheia* jouissancí barev, vůní, počitků, touhy a tepla lásky, propojení Reálna s vláknem života. Posun z trýznivého

traumatu ztráty, zhroucení, vyhlodané díry v návrat, v jouissanci imaginárního oživení.

SEN A PSYCHICKÁ DÍRA

Sen zpřítomňuje nejen minulé, v zapomnění zapadlé spolu s konfliktním, dotýká se zároveň čehosi, co zapomenuto nebylo, vytěsněno být nemohlo, protože se v realitě vědomí neudálo, neoznačilo, nereprezentovalo. Něco, co bytostně chybí, co selhalo, obsazeno v Reálnu coby díra. Vracíme se zde k tomu, co bylo předmětem kapitoly o Snu jako nekontrolovaném bytí, o manku, prázdnu, psychické díře.

V 1975 Lacan soudí, že to*, co, Freud označoval jako pudové reálno, Das Ding (Věc), »je především psychická díra, díra v řeči (symbolizaci), v tělesnosti, v původu subjektu«. (Melman, 2011). Psychická díra, chybění v reprezentaci, není dírou po realitě vytěsněné.

„... ale minulé se s realitou. Co chybí, je realita samotné příčiny, která uniká. Repetice traumatického snu subjektu restituuje vtisk reality nemožné k uchopení. Hledejme tedy ve snu (ono) selhání... Na prázdné místo chyběné reality se ve snu vsouvá realita psychická, chybějící místo se označuje repeticí... Sen obsahuje díry. Sekundární zpracování je zaplní. Učiní sen pochopitelným, sdělitelným, tedy sdílitelným..., je funkcí, jejímž cílem je utvořit ze snu fasádu,

* Lacan čerpá z toho, co Freud nazývá »Věc« (das Ding, Entwurf einer Psychologie 1985). »Tato věc, tichý objekt skrytý v lidské bytosti, se vyznačuje svojí smrtonosnou silou, svojí mocí: je to (Lacano) reálno, jenž uniká racionálnímu vysvětlení. Tato Věc je tedy záhadou bytí...« citace Elisabeth Roudinesco, Alain Badiou, kolokvium Jacques Lacan po 30 letech, Paříž 2011)

učinit, udržet jej socializovatelným, komunikovatelným, prezentovatelným a koherentním. Touto fasádou je fantasma, snění, přiřazené k imaginárnímu“.
(La Sagna, 2020)

Na rozdíl od jouissance ve snu, fantasma je sdělitelné, sdílitelné, sekundárně zpracovatelné a postériori. Je onou **fasádou**, v přeneseném smyslu vnějškovým efektem, zdáním. Fantasma-fasáda tvoří čelní (zjevnou) stěnu psychického domu, před jehož vnitřek je představena, vymezuje jeho prostor. Představuje-reprezentuje jeho stavbu. Imaginární fantasma je tedy doslova snovým představením pro diváka coby druhému v sobě samotném i pro „kolemdoucího“, pro analytika.

Snění tedy není jen mluvčím problematických a signalizací děravých míst, touhou po chybějícím, ale i prací na fasádě, díky již drží pohromadě a v celek skládá fragmenty stop, jouissance a díry. Tvoří-li ne most, pak lávku, po které přecházíme ze světa stínu do světla dne.

Jazyk snu, převedený do řeči homonym, významových skluzů, signifikantních transformací (oněch obejití, vyhnutí se dřve v symbolizaci), zvláště pak zastavení slovní produkce, zkoprnělé ticho na okraji psychické díry vrhá světlo na temná zákoutí. Chyby, záměny, omyly, »snová přetřeknutí«, posuny, popření, zadrhnutí v diskurzu analyzanda žádají, aby byly čteny. Tam, kde je postřehneme, nenecháme je uplynout v toku diskurzu, zachytíme je.

TOUHA PO PROCITNUTÍ VE SNU

Sen není probuzením zcela ukončen. Okamžik, kdy se z něj vytrhneme, probudíme, je právě ten moment, kdy jsme se

přiblížili tomu, o čem nechceme, nemůžeme nic vědět, neboť jde o hlubinu Reálna, nevědění. Nelze se však z něj vymanit zcela, zůstává přítomnou psychickou minulostí, nadále minulou přítomností. Na co si však ze snu vzpomeneme, »je právě ta část snu, jež je adresou, dodávající snění jistou organizaci« (Melman, 2011), která může být čtena, slyšena, formovat smysl. Pokračujeme v kreaci snu sněním o něm, propojováním dějů, nacházením spojů, asociacemi s tím, co považujeme za realitu, s tím, co je jejím zdáním. Co bude úrodnou půdou k tvoření dalších vzpomínek, kdy každá bude novým snem o ní, novým objevem, dalším příběhem. Sen nemá práci snění ukončit, něčeho dosáhnout, má naopak se pohybovat na okraji, zachovat jistou »díru« v psychické reprezentaci otevřenou natolik, aby nadále umožňovala přístup k fantasma, umožňovala další sen, jímž by znělo volání touhy. Nejde o to, jak něco něčím zaplnit, uspokojit, zastít, nějakým věděním, interpretací ucpat. Naopak, pokračující sen vybízí k dalšímu snění, otevírání metafory. Vyprávění je sněním o snu. Karol Sidon píše Sen o mně, Sen o mém otci.

Na sklonku svého učení tak Lacan dochází k závěru, že ze snu, ze snění neprocitneme nikdy. Idea úplného procitnutí je nemyslitelná, neboť je to touha, co udržuje sny a snění udržuje život touhy:

„Nikdy se zcela probudíme, touhy udržují sny... V důsledku toho nedosáhneme procitnutí cestou interpretace významu, ale pokračujeme ve snění: jsme v dimenzi signifikantního řetězce a nevědomí... (Bolgiani, 2020)

Podle Lacana vždy, i ve stavu bdění, zůstává zbytek snu. Po procitnutí sníme

o tom, co jsme snili, sníme další sen o sobě. V procesu psychoanalýzy mluvíme o »tra-versée« fantasmatem, o procházení prostorem,, jehož cílem je pře-uspořádávat z hlubin vynořené rozptýlené stopy, signifikanty, novým způsobem, snít je jinak, dokud jsme psychicky živi. Konec snění, prohlédnutí záhady života, bude koncem průletu tunelem, dosažením absolutního světa:

SEN O RACKOVI, KTERÝ NEMÁ DOLETĚT:

O. sní opakovaně sen:

Jsem po smrti, ale jsem racek, co letí přes oceán. Nevidím konec jeho cesty, zůstává v mlhách ... ale racek tam chce doletět. Letím, jenže kam? Let nekončí...

Sní o tom, že bude tím rackem. Mrtvá živá.

A v tu chvíli se sen pokaždé přeruší. Definitivní procitnutí také není možné, vždyť sen se vrací. Kdyby se z něj probudila dočista, kdyby doletěla, byl by to definitivní konec letu. Už by nebyla vůbec, skončil by let racka. Dospěla by do konce, »díra« by se završila, zaplnila a s ní ona sama. Poznala by navždy ztracený původ i jeho konec, sen nemožného navracení se by skončil.

(Sotva čtyřletá s rodiči opustila rodnou Ameriku, aby se »vrátila« do Čech, pro ni neznámého světa. O. si na Ameriku ani na cestu nepamatuje. Představa původní ztráty – nesymbolizovatelná, nepředstavitelná – je substituována následující ztrátou dočasného domova ve městě M. Nikdy se už necítila doma, nikde nežila, i když pak mnoho let bydlela na stejném místě. I když Ameriku v pozdějším věku navštívila, své místo v ní nenalezla, neobjevila se).

Fantasma:

Doletění do konečného bodu, do půvo-

du. Probouzí se, aby nedoletěla. Není pro ni adresy, než v dáli smrt; doletění bude konečný návrat. Pontalis píše, že návraty jsou neúplné, nemožné. Snění je jen nová verze pokusu o návrat. Až úplné procitnutí se stane koncem cesty. Touha po finálním dosažení navždy ztraceného je touhou smrti. Takto vyznívá i sen O.: Její život je sen o letu, o nedosažitelné cestě k počátkům. Ztracený původ nelze nalézt, neboť si jej nelze představit, rozpoznat, prázdno trvá na svém místě jako, jediné, co má a co nelze ničím jiným obsadit, překrýt neviditelné. Zůstává manko, neproniknutelná mlha jako její jediné a současně žádné místo zmizelé touhy. Chybí-li reprezentace původu, marnost touhy po něm se stává absolutním objektem. O. »letí« k Das Ding, dříve v bytí a odpověď je jí smrt. Proto, paradoxně, pokud žije, nemůže doletět.

Vracíme se tak zde k úvaze o paradoxu vztahu pnutí ke konečnosti, úplnosti vlastní Thanatu, jenž zastavuje psychický pohyb a pnutí Erotu, touhy, šípu mířícímu k dosažení objektu touhy, k naplnění v objetí s ním. Kdyby jej však Eros dosáhl natrvalo, nebylo by nadále touhy a Thanatos by jej obemkl svou náručí do »navždy«, temna nebytí. Touha Erotu tedy nemůže být objektem naplněna. Eros a Thanatos nás tak ruku v ruce provází životem, jsou dynamickou souhrou spění k touženému. Tak i ve spaní, našich návštěvách krajiny noci, se svitem snění ke slovu hlásí ono spění, jeho cesta.

Čtíme ztracené a znovu hledané ve snech těch, kteří k nám přicházejí s žádostí (zaha-lenou v háv příhod z reality, autobiografické fikce) rozpoznat jejich cesty. Kreativní funkce *alétheia* je novým překladem, přepisem sebe, svého původu a tajů, novým snem o sobě. Dokud sníme, jsme živi. Konec snění

by byl koncem touhy, propadla by se do pudu smrti. Touha po definitivním probuzení ze snění je tak touhou smrti, rackem, co doletěl na konec cesty, kam živí nedohlédneme.

Je tedy sen rébus k odhalení? Lze věděním ovládnout, dešifrovat tajemné, horskopem čteným z profetického snu zajistit, předvídat náš osud? Tajemné v nás je přeci naší součástí. Jde tedy spíše o to, jak propojit moc oneirických obrazů s řečí slov, oddálit jimi úskalí smrti a rozpomenout se na volání života. Chceme-li vidět, poslouchejme sen.

SHRNUTÍ

Lacan nakonec upouští od pojetí, že klíčem psychoanalýzy je symbolický řád. Nade všechny teorie, včetně té své, klade klinickou práci, analytickou praxi. Psychoanalýza je procházení snem, sníme i ve dne, navštěvujeme stopy zvuků, obrazů, šlépějí z podsvětí Reálna. Zviditelňují se ve tvarech, slovy se rýmují ne jako kolo-vrátek, ale nová melodie. „Slova, obrazy se nabízejí coby trampolíny pro mysl toho, kdo jim naslouchá“ (Breton, 1924).

Naslouchejme jejich zvukovosti, dikci, metonymii, metaforám, chybám, zástavám řeči, ztichnutí coby momentům, kdy se objeví něco, co subjekt nechce, nemůže číst. Nedejme se zahltit klaným dojmem kauzality diskurzu, svěst lákadlem interpretativních konstrukcí, jež by nebyly než obranným valem před jouissance tryskající z hlubin nevědomí. Nechme se oslovit řečí snu, v její poesii užijeme fantasma, pravdu subjektu. Otevřme pacientovi cestu ke snění sebe, své touhy ještě a jinak. Jeho *devenir* je etikou psychoanalytické praxe.

ZDROJE

Bolgiani, P. (2020). *Le rêve, son interprétation*

et son usage dans la cure lacanienne, *Rêve, désir, réveil*, congrès AMP Buenos Aires.

Boss, M. (1977). *I Dreamt Last Night*.

Brabec, J. (2021), *Můj Kundera*, Svět knihy.

Breton, A. (1924), *Manifeste de surréalisme*, p. 70.

Dimitriadis Y. (2014), *Du Wunch freudien au désir lacanien*, *Cahiers de psychologie clinique* /1, n°42.

Finck, M. (2012). *Titul: Giacometti et les poètes*, citace: Saint Bernard, Hermann éditeurs.

Freud, S. (1984), *Révision de la théorie du rêve*, XXIX conférence, in *Nouvelles conférences d'introduction à la psychanalyse*, p. 43, éd. Gallimard.

Chaboudez, G. (2019), *L'équation du rêve*, p. 139, éd. Erès.

Lacan, J. (1956). *Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse*, in *La psychanalyse*, n°1, p. 211, U. F.

Lacan, J. (1974), *RSI Leçon 17.12.1974*, *Séminaire XVII* p. 41, édition ALI.

La Sagna, P. (2020) *Lacan Quotidien* n°896.

Legrand, F., (2011), Vincent Gille, *La voie du rêve: de Freud aux Surréalistes*, Arts et expositions, 10. 11. 2021.

Marie, P. (2019) „*Psychanalyse en extension*“, séminář *Sexualités 2019–2020*.

Melman, Ch. (2011). *La signifiante du rêve*, nouvelles études sur la Traumdeutung, La grammaire de l'inconscient, Paris, Association lacanienne internationale p. 11.

Moscovitz, J.-J. (2021), *Séminář Regard qui bâtit*

Pommier, G. (2020), *La poésie brule*, éd. Galilée

Jean-Bertrand Pontalis, J.-B., (2021) *Avant*, p. 28, 44, 50–51, 59, éd. Folio.

Rimbaud, A., (1871) *dopis Paulovi Demeny* 15. 5. 1871.

Rouillé, E. (2004), *Jugement et fondements philosophiques de l'action*, *Cahier 2, Le Portique, revue de philosophie et sciences humaines*.

Citace textů ve francouzštině v překladu I. Andrejsové.

Došel do redakce 14. 6. 2022, v revidované verzi 7. 3. 2023. K publikaci přijat 7. 3. 2023.